

УДК 338.431

МАТВІЙЧУК О.Є., аспірантка

Науковий керівник – **ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Низький рівень розвитку виробничої діяльності та поглиблення кризи в сільському господарстві свідчать про наявність ряду невирішених проблем у зовнішньому середовищі функціонування сільськогосподарських підприємств. Зокрема, потребують вирішення теоретичні та методичні питання сутності підприємництва в сучасних умовах, наявності та ефективного використання ресурсів сільськогосподарського виробництва, створення сприятливих умов ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку, прогнози їх розвитку на перспективу.

У статті проаналізовано стан аграрного сектору економіки України, виявлено його проблеми та перспективи, встановлено соціально-економічні тенденції, визначено рівень забезпечення трудовими ресурсами, здійснено розподіл між сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення за показником виробництва валової продукції у порівняльних цінах.

Ключові слова: аграрний сектор, сільське господарство, сучасний стан, проблеми, розвиток, економічні умови, ресурсний потенціал, обсяги виробництва.

Постановка проблеми. Формування ефективного механізму соціально орієнтованої аграрної економіки України має на меті збалансованість економічних процесів, гармонійний розвиток сільських територій, а також забезпечення продовольчої безпеки суспільства у цілому. Стабілізації економічного стану і зростання ефективності аграрного виробництва можна досягти через стійкий розвиток сільськогосподарських підприємств, що можливо лише із залученням до виробничої діяльності нових ресурсів, а головне, інноваційних розробок, додаткових фінансових вкладень, які в сучасних умовах більшість аграрних виробників забезпечити не в змозі. Аграрний сектор має значний потенціал для розвитку та значного залучення інвестиційних ресурсів, обумовлений наявністю достатніх земельних, кваліфікованих трудових ресурсів, сприятливих природно-кліматичних умов. Водночас, існує незабезпеченість потреб внутрішнього ринку та стрімко зростаючий попит на продовольство у світі. Тому, актуальним є дослідження економічних умов розвитку виробничої діяльності аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження економічних умов розвитку аграрного виробництва висвітлено в публікаціях Ю. Бажала, З. Варналія, В. Галанця, А. Гальчинського, В. Гейця, П. Гайдуцького, С. Демьяненка, М. Коденської, І. Лукінова, М. Маліка, С. Мочерного,

П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Водночас, існує необхідність постійного спостереження за зміною економічних умов розвитку виробничої діяльності аграрних підприємств з метою своєчасного виявлення та оперативного вирішення проблем галузі.

Мета дослідження – аналіз та відображення реального стану сільськогосподарського виробництва в Україні, визначення економічних умов розвитку виробничої діяльності аграрних підприємств в динамічних умовах зовнішнього середовища, оцінка проблем та перспектив подальшого функціонування галузі сільського господарства.

Матеріал і методи дослідження. Теоретико-методичною основою дослідження слугували праці зарубіжних та вітчизняних науковців. У дослідженні використано системний підхід та монографічний метод.

Результати досліджень та їх обговорення. Сільське господарство є вагомим галуззю економіки, характеризується принциповими особливостями, які відрізняють його від інших сфер: сезонність, вплив економічних умов, різноманітність форм господарювання, податкового та земельного законодавства і т.д. Як основний засіб виробництва воно використовує земельні ресурси, розміщені у різних природних зонах, що мають диференційовану якість характеристики. У сільськогосподарському виробництві як предмет і як засіб праці виступають біологічні об'єкти: рослини і тварини. Тому на рівень розвитку сільськогосподарського виробництва впливають не лише економічні, а й біологічні, хімічні та фізичні закони, що ускладнює оцінку впливу факторів

на кінцеві результати діяльності. Зазначимо, що країна має потужний аграрний потенціал: розмір сільськогосподарських угідь становить 41 млн га, площа земель, придатних для обробітки – 32 млн га. Саме це дозволило вітчизняному аграрному сектору стати провідним товаровиробником кукурудзи, пшениці, соняшнику (соняшникової олії) на світовому ринку [1].

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), протягом наступних 40 років очікується зростання світового виробництва сільськогосподарської продукції на 60 %. Одна з провідних ролей для забезпечення цього показника відведена Україні, яка на рівні із Бразилією, Аргентиною, Росією та США належить до найбільших у світі експортерів агропродукції. Враховуючи значний потенціал підвищення урожайності, Україна у майбутньому може претендувати на друге місце у світі (після США) за обсягом постачання основних продовольчих культур [2].

За умов, що склалися, український агросектор є провідним зростаючим, який у 2013 р. мав найвищий показник зростання (+12 %) серед усіх галузей в Україні, забезпечивши близько 25 % валютних надходжень від загального експорту української продукції [3].

Згідно з оцінками Світового банку, зростання внутрішнього валового продукту, зумовлене динамізмом сільського господарства, щонайменше удвічі є результативнішим у зниженні рівня бідності, ніж зростання ВВП, отримане за рахунок інших галузей. Практика доводить, що швидке зростання сільського господарства за рахунок впровадження інновацій в інституційній сфері обумовило підвищення продуктивності, прибутковості, що забезпечило масштабне зниження рівня бідності в селах в останні роки у багатьох країнах світу [4].

Зазначимо, що у 2013 р. частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки склала 9,1 %. Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах становив 308,1 млрд грн. Водночас, завдяки державній підтримці навіть галузь тваринництва показала не тільки стабілізацію, але й суттєве зростання. Зазначимо, що показники в галузі рослинництва при цьому зросли на 18 %. Позитивна динаміка у сільськогосподарському виробництві забезпечила надходження 47 млрд грн до державного бюджету від підприємств аграрного сектору.

У 2013 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2012 р. становив 113,7 %, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 120,7, у господарствах населення – 106,4 %.

Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах, за розрахунками, становив 308,1 млрд грн. У 2013 р. індекс обсягу виробництва продукції рослинництва порівняно з 2012 р. склав 118,1 %, у т.ч. в аграрних підприємствах – 125,2, у господарствах населення – 109,3 %; індекс обсягу виробництва продукції тваринництва у 2013 р. порівняно із 2012 р. становив 104,8 %, у т.ч. в аграрних підприємствах – 108,8, у господарствах населення – 101,8 % (рис. 1).

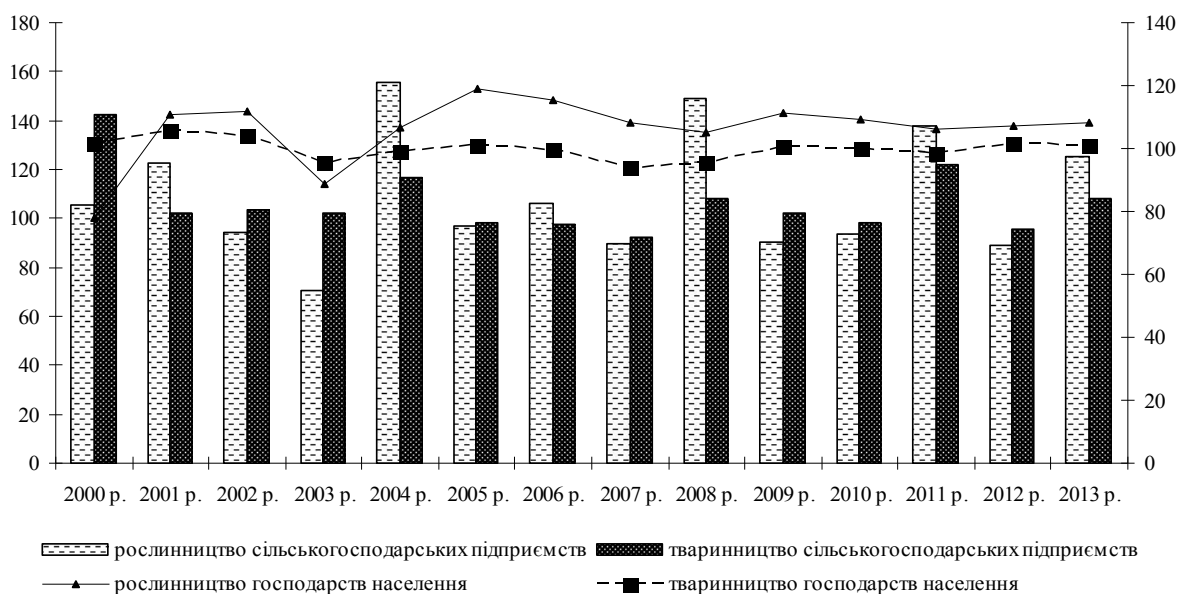

Рис. 1. Виробництво валової продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення (у порівняльних цінах 2010 р.).

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Серед позитивних тенденцій 2013 р. слід виділити також підвищення ефективності тваринництва, на яке припадає 30 % усього валового виробництва, збільшення частки валового виробництва продукції тваринництва (молока, м'яса ВРХ, яєць) саме у сільськогосподарських підприємствах. Збереження такої тенденції дозволить підвищувати не лише якість продукції, але й кількісно наростити її обсяг за рахунок вищої продуктивності та інтенсифікації галузі, що може бути забезпечено саме в умовах сільськогосподарських підприємств.

У цілому по Україні приріст виробництва склав 13,7 % (у 2012 р. зменшення – 4,5 %). У розрізі регіонів зростання сільськогосподарської продукції варіювало від 1,1 (Тернопільська область) до 41,3 % (Одеська область). У Львівській області виробництво залишилося на рівні попереднього року.

Загальна позитивна динаміка обумовлена зростанням обсягів виробництва у галузі: рослинництва – у 23 регіонах (від 0,2 у Волинській до 1,6 % в Одеській областях), що дозволило забезпечити приріст у цілому по Україні на 18,1 %. Скорочення рослинницької продукції спостерігалось лише у Львівській (на 1,4 %) та Тернопільській (на 1,7 %) областях. Крім того, у Хмельницькій області виробництво у галузі рослинництва залишилося на рівні попереднього року; тваринництва – у 19 регіонах (від 0,6 у Луганській до 35,5 % у Вінницькій областях), що забезпечило зростання галузі в цілому по Україні на 4,8 %. Скорочення тваринної продукції спостерігалось у 7 регіонах (Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Миколаївська, Черкаська та Чернівецька області).

Позитивні тенденції у сільському господарстві дали можливість наростити обсяги виробництва продукції у розрахунку на одиницю сільського населення всім регіонам (найбільше у Кіровоградській області – на 7057 грн, Миколаївській – на 6590 грн та Дніпропетровській – на 6581 грн),

а в цілому по Україні – на 2232 грн.

Загалом найбільші обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на одиницю сільського населення мали Кіровоградська (30523 грн), Полтавська (28199 грн), Донецька (27710 грн), Дніпропетровська (27570 грн), Харківська (27061 грн) та Черкаська (26850 грн) області.

Встановлено, що у 2013 р. змінилась структура виробників – 54 % усієї продукції було вироблено сільськогосподарськими підприємствами (порівняно із 50 % у 2012 р.). Так, у 2013 р. сільськогосподарські підприємства виробили 58 % усієї продукції рослинництва (55 % у 2012 р.) та 43 % продукції тваринництва (41 % у 2012 р.). Натомість господарства населення збільшили величину валового виробництва на 7 млрд порівняно із 2012 р., але зменшили свою частку у структурі виробників на 3 % у рослинництві та на 2 % у тваринництві.

Одним з основних факторів розвитку суб'єктів аграрного сектору є земля. Нині земельні ресурси України, на використанні яких формується близько 95 % обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, мають стати первинним фактором виробництва, фундаментом економічної системи держави. За попередніми оцінками фахівців, частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить, в середньому, понад 40 %. Ємність територіального простору України за біокліматичним та землересурсним потенціалом для нормального життя складає 150-160 млн чоловік. Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору, перетворення його у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави. На нашу державу припадає майже третина запасів чорнозему та 27 % орної землі в Європі (на одну особу в Україні – 0,68 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га, у т. ч. у Польщі – 0,30 га, Франції – 0,31 га) [5].

За даними земельного обліку, загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2014 р. становила 41,5 млн га (69 % території України), з яких 32,5 млн га – площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,2 % припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,4 – на громадян, 10,9 – на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5 % – на інших користувачів.

Істотних системних змін у структурі земельних ресурсів України нині не спостерігається і не передбачається. Однак, характерне незначне скорочення сільгоспугідь за рахунок виведення їх із сільсько-господарського обороту зі зміною цільового призначення, особливо поблизу великих міст. Основний обсяг землі був виведений за рахунок перелогів і пасовищ. В цілому за період 2008-2013 рр. площа сільгоспугідь скоротилась на 113,7 тис. га до 41,65 млн га. Водночас площа ріллі основних земель, що використовуються для товарного виробництва, збільшилася на 85 тис. га.

У землекористуванні домогосподарств та сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства, знаходиться 36,5 млн га сільгоспугідь, що складає близько 88 % від загальної площі сільгоспземель. Площа ріллі, яка перебуває в користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення, становить трохи більше 31,0 млн га або 95,4 % від загальної площі ріллі.

Фактичне використання ріллі (посівні площі + пар), згідно з даними офіційної статистики, становить 29,5 млн га. Таким чином, на сьогодні як мінімум 1,5 млн га родючих земель в Україні не беруть участь у виробництві аграрної продукції, або задіяні в тіншовому аграрному ринку. У структурі фактичного землекористування 70 % займають сільськогосподарські підприємства, які є основними виробниками продукції рослинництва. Господарства населення у 2013 р. обробляли близько 8,5 млн га.

За розмірами землекористування в Україні зберігається тенденція до консолідації виробничих ресурсів. Питома вага підприємств, які обробляють понад 3 тис. га, за останні п'ять років збільшилась із 34,8 до 38,8 %. Можна припустити, що ця тенденція збережеться у середньостроковій перспективі.

У 2013 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, якими використовувалося близько 22 млн га сільськогосподарських угідь. Більше половини цих угідь (11,2 млн га), зосереджено в господарських товариствах, 15,6 % – у приватних підприємствах, 3,2 – у виробничих кооперативах, 20,4 – у фермерських господарствах, 2,5 – у державних підприємствах, 6,7 % – у підприємствах інших форм господарювання. Із загальної кількості підприємств 47,5 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 67,7 % підприємств мають площу до 100 га, 15,3 % – від 100 до 500 га, 5,6 – від 500 до 1000 га, 5,3 – від 1000 до 2000 га, 6,1 % – понад 2000 га. У 2013 р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств майже не змінилися і відповідно становили 391 га сільськогосподарських угідь та 1163 га.

Загальна посівна площа під усіма сільгоспкультурами в 2013 р. склала 28,33 млн га, що на 7 % вище (1,9 млн га) середнього значення за період 2006-2008 рр. Частково це може свідчити як про поступове повернення в обіг раніше занедбаних сільськогосподарських земель, так і підвищення «прозорості» аграрного виробництва через посилення контролю над обігом земель сільськогосподарського призначення.

У структурі посівних площ суттєвих змін за останні роки не спостерігалось. З того, що, безумовно, необхідно виділити, – збільшення площ, зайнятих під технічними культурами, перш за все, за рахунок зростання посівів під олійними культурами – соняшником і соєю.

Загальна посівна площа сільськогосподарських культур під урожай 2013 р. порівняно з 2012 р. збільшилась на 1,9 % і становила 28,3 млн га за рахунок її розширення у господарствах населення на 2,5 % (8,5 млн га, або 30 % загальної площі), в аграрних підприємствах – на 1,6 % (19,8 млн га, або 70 % загальної площі).

У 2013 р. проти 2012 р. розширення посівних площ зафіксовано під зерновими культурами – на 4,9 % (було відведено 16,2 млн га, або 57,3 % загальної площі) та під технічними культурами – на 0,2 % (відведено 7,9 млн га, або 27,9 % загальної площі), у т.ч. під олійними культурами – на 2,7 % (7,6 млн га) за рахунок збільшення посівів ріпаку (1,0 млн га). Водночас площа під кормовими культурами скоротилась на 7,5 % (ними було зайнято 2,3 млн га, або 8,1 % загальної посівної площі), під картоплею та овоче-баштанними культурами – на 3,1 % (1,9 млн га, або 6,7 %).

Площі під посівами цукрових буряків у 2013 р. скоротилися порівняно з 2012 р. на 39,0 % і становили 280 тис. га. Частка озимих культур у зерновому кліні склала 48,8 % (7,9 млн га), з яких під пшеницею було зайнято 6,5 млн га (82 % площі); ярих культур – 51,2 % (8,3 млн га). Серед ярих зернових культур найбільш поширеними були кукурудза (59 % площі посівів, або 4,9 млн га, що на 5,8 % більше, ніж у 2012 році) та ячмінь (27 %).

У сільськогосподарських підприємствах переважну частку посівів займали зернові (60,3 %) та технічні культури (34,0 %), тоді як у господарствах населення під зерновими знаходилось 50,0 % посівів, під картоплею та овоче-баштанними – 22,1, під кормовими культурами – 14,5 %.

Згідно зі статистичними даними, на сьогодні в сільському господарстві зайнято понад 3,5 млн людей – більше 17 % від усіх працюючих у народному господарстві України. При цьому частка сільського господарства у ВВП України знаходиться на рівні 9-10 %.

Водночас тренд до збільшення загальної чисельності зайнятого населення в сільському господарстві навряд чи повинен сприйматися як ознака підвищення привабливості галузі для

ринку праці. Адже основну частку зайнятих у сільському господарстві продовжує формувати самозайняте населення домогосподарств.

Враховуючи той факт, що чисельність найманої праці в сільському господарстві продовжує скорочуватись – з 2008 до 2012 рр. кількість найманих працівників в галузі скоротилася більше ніж на 80 тис. – до 700 тис. людей, але частка самозайнятого населення в галузі продовжує зростати.

Особисті селянські господарства – специфічна форма господарювання, характерна для країн колишнього СРСР. Незважаючи на той факт, що домогосподарства формують значну частку в продукції сільського господарства (у 2013 р. – 46,2 %, в тому числі в рослинництві – 41,6 і 56,6 % у тваринництві), товарна складова їх діяльності залишається вкрай низькою.

Враховуючи обмеженість ринку сільськогосподарської праці, питання розширення сфер зайнятості у сільській місцевості залишається одним із ключових. У сучасних умовах характерною особливістю ринку праці в сільській місцевості України залишається збереження тривалої негативної тенденції збільшення обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття. До останньої категорії частково можна віднести і самозайняте населення. Для порівняння: частка населення у сільській місцевості, зайнятого у неформальному секторі економіки, нині складає 47,5 %, у міській місцевості – 11,6 %.

За результатами 2013 р., чисельність економічно активного населення вікової групи 15-70 років у сільській місцевості становила 6908 тис. осіб. З них кількість зайнятих склала 6406 тис. осіб, безробітних – 502 тис. осіб (7,3 %). Чисельність економічно неактивного населення у сільській місцевості в 2013 р. досягла 3,2 млн чоловік.

Необхідно зазначити збільшення навантаження на 1 працюючого в сільськогосподарських підприємствах, що цілком логічно на тлі загального скорочення чисельності працюючих. Так, для великих і середніх підприємств, які обробляють 16-18 млн га, навантаження на 1 штатного працівника, зайнятого в рослинництві, з 2005 до 2012 рр. збільшилася від 33 до 55 га. Враховуючи подальшу інтенсифікацію аграрного виробництва, не виключається збереження такої тенденції в сегменті крупнотоварного аграрного виробництва.

У 2013 р. середньооблікова кількість найманих працівників на підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, що займались сільським господарством та наданням пов'язаних з ним послуг, становила 504,9 тис. осіб.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аграрний сектор України має потужний ресурсний потенціал, про що свідчать отримані результати. Однак, відсутність довгострокових стратегій розвитку сільського господарства, зокрема високотехнологічних, призводить до того, що сільськогосподарські товаровиробники отримуючи високі урожаї сільськогосподарських культур, при цьому мають низькі фінансові результати. Ця обставина вимагає перегляду існуючих засад державної політики стосовно однієї з основних галузей економіки, зокрема, щодо забезпечення ефективної збутової діяльності, в першу чергу, на зовнішньому ринку та забезпечення модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарських товаровиробників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрний комплекс – локомотив вітчизняної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=3388>.
2. Пікус А.Ю. Сільське господарство України: тенденції та перспективи розвитку / А.Ю. Пікус // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Розділ «Економіка». – 2011. – № 126. – С.51-55.
3. Сільське господарство України та деяких інших країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2271>.
4. Експерт: у найближчі п'ять років триватиме розвиток українського аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://tyzhden.ua>.
5. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В. В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Збірник матеріалів Одинадятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С.135.

REFERENCES

1. Agrarnij kompleks – lokomotiv vitchiznyanoi ekonomiki [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu do informacii: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=3388>.
2. Pikus A.Y. Sil'ske gospodarstvo Ukraini: tendencii ta perspektivi rozvutky / A.Y. Pikus // Visnik Kiivskogo nacionalnogo universitetu im. T. Shevchenka : Rozdil «Ekononika» – 2011. – № 126. – S. 51-55.
3. Sil'ske gospodarstvo Ukraini ta deyakih inshih krain [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2271>.

4. Ekspert: u najblizhchi p'yat rokiv trivatime rozvitok ukrainskogo agrarnogo biznesu [Elektronnij resurs] – rezhim dostupu <http://tyzhden.ua>.

5. Rossoha V.V. Ekonomichnij potencial zemli ta problemi jogo viznachennya v rinkovih umovah gospodaryvannya / V. V. Rossoha // Transformaciya zemelnih vidnosin do rinkovih umov: Zbirnik materialiv Odinadcyatih richnih zboriv vseukrainskogo kongr. vchen. ekonomistiv-agrarnikov, Kyiv, 26-27 lyut. 2009 r. / Redkol.: P.T. Sabluk ta in. – K.: NNC IAE, 2009. – S. 135.

Характеристика экономических условий развития производственной деятельности аграрных предприятий

О.Е. Матвийчук

Низкий уровень развития производственной деятельности и углубления кризиса в сельском хозяйстве свидетельствуют о наличии ряда нерешенных проблем во внешней среде функционирования сельскохозяйственных предприятий. В частности, требуют решения теоретические и методические вопросы сущности предпринимательства в современных условиях, наличия и эффективного использования ресурсов сельскохозяйственного производства, создания благоприятных условий для эффективного функционирования сельскохозяйственных предприятий на рынке, прогнозы их развития на перспективу.

В статье проанализировано состояние аграрного сектора экономики Украины, выявлены его проблемы и перспективы, установлено социально-экономические тенденции, определен уровень обеспечения трудовыми ресурсами, осуществлено распределение между сельскохозяйственными предприятиями и хозяйствами населения по показателю производства валовой продукции в сопоставимых ценах.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, современное состояние, проблемы, развитие, экономические условия, ресурсный потенциал, объемы производства.

Надійшла 14.05.2015 р.